

ПРИНЦИП РІВНОСТІ В ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ

На сучасному етапі державотворення відбуваються кардинальні зміни, метою яких є становлення України як демократичної, соціальної і правової держави, правовий статус особи в якій має ґрунтуватися на визначальному принципі рівності, в системі всіх принципів конституційно-правового статусу людини і громадянина. Проблема рівності актуалізується саме на трансформаційних етапах розвитку суспільства й держави, тому її дослідження наразі є доволі важливим. Як зазначає Ю.М. Тодика, жоден повноцінний теоретичний висновок не можна зробити без урахування історичних знань про те, як відповідне державно-правове явище виникло, розвивалось і що воно становить собою зараз [11, с. 180]. Щоб зрозуміти сутність конституційного принципу рівності на сучасному етапі й усвідомити його значення передусім необхідно проаналізувати історико-

філософські передумови ґенези самої ідеї рівності, її розвиток і становлення в історії вітчизняної політико-правової думки, що і є метою даної статті.

Ідея рівності, зароджена ще в античну добу, яка потім поширилася Європою в перебігу буржуазних революцій, знайшла відбиття у вітчизняній політико-правовій доктрині. Ще в XI ст. у пам'ятці того часу «Слові про закон і благодать» митрополитом Іларіоном була сформульована ідея рівноцінності й рівноправності народів. Наприкінці XVI – на початку XVII ст. природну рівність усіх людей, незалежно від їх походження й положення в суспільстві, розвивав відомий український релігійний полеміст І. Вишенський (1550 – після 1620 рр.). Мислитель обстоював цю ідею, яку, на його думку, Христос виклав у своєму вченні й реалізував у ранньому християнстві. Для утвердження

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

свого ідеалу справедливості й рівності, свободи і братерства, істин, які ведуть до добра, він апелював до серця, щирих людських почуттів, моралізації людини тощо [5, с. 32].

Незвично розглядав проблему рівності український просвітник Г.С. Сковорода (1722 – 1794 рр.), пропонуючи так звану «нерівну рівність». На думку філософа, її суть полягає в тому, що всі люди рівні перед Богом, і в той же час усі різні. Він визначав тільки одну неминучу нерівність – здібність і покликання в одному й тому ж виді діяльності, яка не є соціальною, а здебільшого має природне походження. Критерієм же вибору людиною морального життєвого шляху є її спорідненість (органічна відповідність) з певним типом поведінки [12, с. 148].

Щодо козацької доби розвитку української державності, то, безперечно, найяскравішим конституційним документом цієї доби є Конституція гетьмана Пилипа Орлика від 5 квітня 1710 р. І хоча принципу рівності чітко в ній не закріплено, це певною мірою впливає із соціально спрямованих її положень. Так, у розд. X ідеться про обов'язок ясновельможного гетьмана робити так, «щоб простим козакам і посполитим не чинилось надмірних утисків, спустошливих поборів і

здирств». Вдови – козачі дружини та їх осиротілі діти, козачі господарства й жінки за відсутності їх чоловіків, коли ті будуть зайнятими у воєнних походах або на якихось інших військових службах, не повинні притягатися ані до виконання жодних повинностей, ані до громадських робіт, які входять в обов'язки посполитих, ані обкладатися повітовими податками (розд. XI). У розд. XVI ідеться про справедливе стягнення орендарями та їх підлеглими майна до військової скарбниці, при цьому не вимагається від купців нічого зайвого і не чиниться ані найменшого здирства вірним убогим людям [9, с. 27 – 29].

Важливу роль у розвитку української суспільно-політичної думки XIX ст. відіграло Кирило-Мефодіївське товариство (1845 – 1847 рр.), представники якого започаткували вітчизняний напрямок слов'янофільства. Ним було розроблено модель суспільства, що ґрунтується на засадах справедливості, рівності, свободи, братерства. Провідною ідеєю його Статуту було дотримання «совершеного равенства сограждан по их рождению, христианским вероисповеданиям и состоянию». Один із членів товариства Г.В. Андрузький під впливом

М.І. Гулака розробив «Начерки Конституції Республіки». Відомі 3 її проекти. Перші 2 належать до 1846 – 1847 рр., останній було вилучено в автора вже під час його заслання в Петрозаводськ у березні 1850 р. У зазначених проектах Г.В. Андрузький приділяв особливу увагу питанню рівності громадян, яку він поділяв за принципом загальним – для всіх і від народження й за окремим – залежно від заслуг. На думку автора, ні дворянство, ні інший стан, який набуває приватні права й переваги за народженням, не повинні існувати. Загалом же кирило-мефодіївці зробили вагомий внесок у пробудження прогресивних сил України, заклали ті підвалини, на яких пізніше виникло українське фільство й продовжилася боротьба за права українського народу [6, с. 98]. Їх діяльність стала таким же підґрунтям для українського конституціоналізму, як і діяльність просвітників для європейського конституційного права [1, с. 10].

На політичну доктрину й ідеологію товариства великий вплив мав Т.Г. Шевченко (1814 – 1861 рр.). Його творчість характеризується яскраво вираженою антикріпацькою спрямованістю, українським патріотизмом. Поет виступав за визволення простого народу, наді-

лення його правами і свободами. У його творах простежується прагнення до рівності прав і соціальної справедливості. Він першим з революціонерів-демократів України послідовно й чітко провадив думку, що соціальна справедливість, правда (куди поет включав і поняття про природні права людини) – це не підвладне сваволі законодавця джерело прав і свобод людини. У міркуваннях Т.Г. Шевченка відчувається вплив природно-правової концепції: поняття «правда», «праведний закон» сприймаються ним як складові компоненти природних законів, покликаних діяти в громадянському суспільстві й державі. Вкладаючи в конструкцію «праведний закон» зміст, набагато ширший від проголошення юридичної рівності, що її вимагали буржуазні теоретики природного права, поет мріяв про торжество соціальної рівності й політичної свободи, громадського самоврядування й законності [8, с. 46].

Політична творчість І.Я. Франка (1856 – 1916 рр.) – видатного революціонера-демократа, політичного митця й суспільно-політичного діяча, поета, письменника була спрямована на боротьбу українського народу за своє соціальне, політичне й національне визво-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

лення. Чітко розмежовуючи формальну і фактичну рівність, свободу на папері й реальну можливість володіти політичними й особистими правами, він запитував: «Що означає рівність перед правом без економічної рівності й рівної освіти?» Запропонована ним політика виробничого кооперування мала призвести до ліквідації всіх класових відмінностей. Як політик, він виступав за демократичне розв'язання цієї проблеми, за рівність націй, проти ігнорування національного питання, боровся за повну політичну свободу й рівність кожної людської особистості, задоволенні її людських прав [4, с. 171].

М.П. Драгоманов (1841 – 1895 рр.), автор суто української національної конституційної ідеї, творець першого конституційного акта, що наближався до тогочасних європейських зразків, у 1884 р. підготував «Проект основаній устава українскаго общества «Вольный Союзъ» – «Вільна Спілка». Проголошуючи примат прав і свобод людини в державі, його конституція передбачала перетворення Російської імперії на децентралізовану федеративну державу, в якій проголошувалася рівність усіх у громадянських правах та обов'язках, економічне й культурне звіль-

нення не тільки українського народу, а й «іноплемянних колоній» [4, с. 14]. Суть держави, на думку цього діяча, полягає у правах, якими наділені громадяни: у рівності, загальному змісті правового статусу свободи особи. Розглядаючи сутність права, виступаючи за рівність усіх перед законом, він зазначав, що закон і право виражають всезагальність волі народу й нації.

Видатний український історик і правник М.М. Ковалевський (1851 – 1916 рр.) у праці «Державне право Європейських держав» називав першою ознакою правової держави «...засади рівності не тільки громадянської, а й політичної. Ця рівність вочевидь не означає того, щоб той або інший клас суспільства, та чи інша особа мали переважне значення у справах громади, міста, області або держави. Вона означає тільки те, що немає осіб, за народженням приречених на роль німих глядачів чужої справи» [2, с. 316].

Розпад Російської імперії, система соціальних відносин якої ґрунтувалася на авторитарно-монархічних засадах і пріоритеті держави над людиною, послужив поштовхом національно-державному відродженню України, масовому поширенню ідей рівності, свобо-

ди, природних і невід'ємних прав особи. У цей час приймається низка важливих документів конституційного спрямування, а також самих конституцій, у яких поряд з іншими важливими положеннями знайшов віддзеркалення і принцип рівності.

Так, у Конституції УНР 1918 р. у ст. 12 закріплювалося, що громадяни в УНР рівні у своїх громадянських і політичних правах. Походження, віра, національність, освіта, майно, оподаткування не дають жодних привілеїв для них. Ніякі титули в актах і діловодстві не повинні вживатись. У ст. 65 ішлося про рівність усіх перед судом [9, с. 83]. У Законах про тимчасовий державний устрій України 1918 р. гетьмана П.П. Скоропадського у ст. 24 зазначалося, що сила закону без винятку обов'язкова для всіх українських підданих і чужинців, в українській державі перебуваючих [9, с. 89], тобто в такий спосіб закріплювалася рівність всіх перед законом.

За часів Директорії УНР у 1920 р. було розроблено проект (він так і не був затверджений урядом) Конституції, що мав назву Основний Державний Закон УНР. У 15 артикулі закріплювалася рівність усіх перед законом без різниці віри, народності чи походження, ска-

совувались усі родові, станові, шляхетські привілеї, родові й особисті титули, рівність прав жінок і чоловіків [9, с. 97]. До речі, ще 23 листопада 1917 р. Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом було затверджено Декрет про знищення станів і цивільних чинів, у ст. 1 якого проголошувалося, що всі існуючі до цього стани і становий поділ громадян, станові привілеї й обмеження, станові організації й установи, цивільні чини скасовуються [7, с. 15].

У період радянської державності в Україні було прийнято 4 Конституції – 1919, 1929, 1937, 1978 років, у яких знайшов закріплення принцип рівності. Так, у Конституції УСРР 1919 р. у ст. 32 читаємо, що У.С.Р.Р., визнаючи рівні права за працюючими незалежно від їх раси й національності, оголошує суперечним основним законам Республіки установлення або пропущення яких-небудь привілеїв на підставі якогось б не було пригнічення національних меншостей чи обмеження їх рівноправності [3, с. 76]. Майже ідентичним було формулювання принципу рівності в Конституції УСРР 1929 р.

У Конституціях УРСР 1937 р. і 1978 р. цей принцип рівності було закріплено більш

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ґрунтовно. Приміром, в Основному Законі УРСР 1937 р. у ст. 121 жінкам надавалися рівні права з чоловіками в усіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько-політичного життя. А ст. 122 проголошувала рівноправність громадян УРСР незалежно від їх національності й раси. У Конституції УРСР 1978 р. цій ідеї була присвячена гл. 5 (ст. 34). Стаття 32 закріплювала рівність громадян перед законом незалежно від походження, соціального й майнового стану, расової й національної належності, статі, освіти, мови та інших обставин, а ст. 34 – рівноправність жінки й чоловіка.

Як бачимо, ХХ ст. виявилось досить плідним для України щодо Конституцій (актів конституційного характеру). Вони приймалися за різних часів, різних суспільно-політичних умов. Одні з них діяли десятиліттями, інші фактично залишались проектом, деяким було властиве різне ідеологічне навантаження. Та, незважаючи на їх еволюцію і змінюваність, ідея рівності в них була провідною, підтвердженням чому є закріплення в кожному з таких актів принципу рівності.

Після розпаду СРСР розпочався новий етап в історії України. Першим кроком було проголошення 16 липня 1990 р.

Декларації про державний суверенітет. За словами Ю. М. Тодики, цей акт відіграв значну роль у становленні в Україні конституційного ладу на демократичних засадах, заклали цінності, які стали базовими для Конституції України 1996 р. й у цілому конституційного законодавства, визначив вектор розвитку державно-правових процесів [10, с. 32]. Однією з таких цінностей було закріплення принципу рівності усіх громадян перед законом незалежно від походження, соціального й майнового стану, расової й національної належності та інших обставин (IV розд.).

Цей конституційний принцип, проголошений у ст. 24 Основного Закону України, має такі аспекти прояву: (1) рівність прав і свобод (рівноправність) незалежно від будь-яких ознак: раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; (2) рівність перед законом; (3) окремо виділену рівноправність жінки й чоловіка. Його можна визначити як гарантування державою кожному члену суспільства, незважаючи на будь-які його індивідуальні ознаки (за винятком обставин, передбачених Конституцією й

законодавством), однакових можливостей для реалізації конституційних прав і свобод, покладення на осіб, які перебувають в однаковому правовому становищі, рівних обов'язків, а також забезпечення рівності всіх перед законом і судом.

Характерно, що, на відміну від конституцій радянських часів, у чинному Основному Законі принцип рівності закріплено не наприкінці його тексту, а в II розділі «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Зазначений факт свідчить про формування нової концепції взаємовідносин людини й Української держави, яка ґрунтується на пріоритеті прав особи, що відповідає міжнародно-правовим стандартам і характеризує українську державність як демократичну.

Конституційне проголошення принципу рівності особи

є незаперечною вимогою існування сучасного соціуму, передумовою становлення правової державності й побудови громадянського суспільства. Та самого його закріплення навіть на найвищому, конституційному рівні недостатньо. Політичні, соціальні й економічні реалії сьогодення значною мірою унеможливають його втілення. Така ситуація породжує напруження в суспільстві, провокує конфлікти між окремими соціальними групами й прошарками населення. Необхідно створити надійний механізм забезпечення й захисту цього принципу. Це важливо, адже його реалізація є не лише ідеалом справедливого суспільного устрою, а й необхідною умовою безконфліктного розвитку держави й суспільства, фундаментом соціальної стабільності.

Список літератури: 1. Антологія української юридичної думки: В 6-ти т. / Голова редкол. Ю. С. Шемшученко. Т. 4: Конституційне (державне) право. – К.: Юрид. кн., 2003. – 600 с. 2. Боднар С. Б. Поняття рівності у філософії права // Пробл. філософії права. – 2005. – Т. 3. – № 1–2. – С. 311–317. 3. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. – К.: ІДП НАН України, 2001. – 400 с. 4. Кухта Б. Л. З історії української політичної думки: Тексти лекцій: Навч. посіб. – К.: Генеза, 1994. – 368 с. 5. Огородник І. В., Русин М. Ю. Українська філософія в іменах: Навч. посіб. – К.: Либідь, 1997. – 328 с. 6. Омельченко І. К. Конституційні ідеї в документах Кирило-Мефодіївського таємного товариства // Прав. держава. – 1998. – Вип. 9. – С. 95–98. 7. Сборник нормативных актов по советскому государственному праву / Отв. ред. А.И. Лукьянов. – М.: Юрид. лит., 1984. – 832 с. 8. Скакун О. Ф. Прогрессивная политико-правовая мысль на Украине (IX ст. – 1917 г.): Учеб. пособие. – К.: УМК ВО, 1990. – 88 с. 9. Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. – К.: Т-во «Знання», 1993. – 192 с. 10. Тодыка Ю. Н. Основы конституционного строя Украины. – Х.: Факт, 2000. – 176 с. 11. Тодыка Ю. Н., Тодыка О. Ю. Конституционное право Украины: Учеб. пособ. – Х.: Райдер, 2003. – 292 с. 12. Філософія права: Навч. посіб. / За заг. ред. О. Г. Данільяна. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 272 с.

ПРОБЛЕМЫ ЗАКОННОСТИ

ПРИНЦИП РАВЕНСТВА В ИСТОРИИ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПОЛИТИКО-ПРАВОВОЙ МЫСЛИ

Полховская И.К.

Проанализирован исторический аспект развития принципа равенства в отечественной политико-правовой мысли. Показано влияние взглядов ведущих украинских философов и учёных на становление идеи равенства и закрепление её в качестве принципа в конституционных актах, действующей Конституции Украины.

Ключевые слова: равенство, идея равенства, принцип равенства, конституционный принцип равенства.

PRINCIPLE OF EQUALITY IN THE HISTORY OF THE DOMESTIC POLITICAL-LEGAL THOUGHT

Polkhovska I.K.

The historical aspect of development of the principle of equality in the domestic political-legal thought is analyzed. Influence of leading Ukrainian philosophers' and scientists' views on formation of the idea of equality and its assignment as a principle in the constitutional acts of the Constitution of Ukraine currently in force is shown.

Key words: equality, idea of equality, principle of equality, constitutional principle of equality.

Надійшла до редакції 25.03.2010 р.

УДК 340. 15/477/

С.И. Пирогова, канд. юрид. наук, доцент
Национальная юридическая академия Украины
имени Ярослава Мудрого, г. Харьков

ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ПРОМЫСЛОВОЙ КООПЕРАЦИИ УКРАИНЫ В ПЕРИОД НЭПА

В сложных для Украины условиях перехода к рыночным формам хозяйствования и проведения экономических реформ важная роль принадлежит кооперации. Кооперативные предприятия и кооперативная форма собственности окажут значительную помощь в

реформировании хозяйственно-экономической деятельности республики. Во всестороннем развитии данного сектора экономики объективно заинтересованы население страны и его государственные институты, поскольку именно кооперация способна наиболее полно